

2. Сімович В. На теми мови. URL: [https://uk.wikisource.org/wiki/ На_теми_мови](https://uk.wikisource.org/wiki/На_теми_мови)
- Сімович В. Рідна мова і інтелектуальний розвиток дитини. URL: [https://uk.wikisource.org/wiki/ Рідна_мова_і_інтелектуальний_розвиток_дитини](https://uk.wikisource.org/wiki/Рідна_мова_і_інтелектуальний_розвиток_дитини)
4. Тарновецька Л. Мовознавча спадщина В. Сімовича і сучасність. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine41-13.pdf>
5. Шевельов Ю. Незаступна втрата // Збруч. URL: <https://zbruc.eu/node/87730>

Олена Кульбабська,
доктор філологічних наук, професор
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

ВАРІАНТНІСТЬ РІЗНОСТРУКТУРНИХ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ У НАУКОВІЙ КОНЦЕПЦІЇ ВАСИЛЯ СІМОВИЧА

У кожній національній мові речення має свої формально-синтаксичні особливості. Зокрема, в українській мові «структурні типи речень виформовуються внаслідок варіантності різних компонентів, способів їх вираження та синтаксичних зв'язків між ними, порядку їх розташування, а також інтонаційної організації» [1, с. 21]. Отож комуніканти мають змогу вибирати із широкого арсеналу синтаксичних конструкцій саме ті, що найточніше відбивають їхню думку, емоції та почуття. Утім, «із самої граматики ніхто ніколи ще мови не навчився й не навчиться», – написав у передмові до «Граматики української мови» [3, с. 18] Василь Сімович, видатний український філолог, громадський і культурний діяч, дійсний член Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, член комісії української мови УВАН, ректор Українського Педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1926–1930), учасник Празького лінгвістичного гуртка. Непересічний учений був переконаний, що для реалізації авторських інтенцій необхідно також знати «дуже багацько слів», відчувати відтінки й найтонші нюанси їхніх значень, уміти використовувати синонімічне багатство форм у побудові фрази, розумітися на мовних тонкощах і образах.

«Не граматика вчить, а живе слово» – саме ці наукові засади В. Сімовича щодо створення граматичних праць на українському ґрунті підтримали мовознавці 20–30-х років ХХ ст. (С. Смеречинський, О. Горбач, О. Курило,

Є. Тимченко та ін.). І донині його синтаксична спадщина привертає увагу все нових і нових дослідників: зокрема ці засади високо оцінив Юрій Шерех (Шевельов), автор «Нарисів сучасної української мови»; проф. Н. Гуйванюк узагальнила вплив мовознавчих поглядів В. Сімовича на формування українських граматичних концепцій у 20–30-х рр. ХХ ст.; прагматичний аспект категорії градації у світлі ідей Сімовича проаналізувала Л. Марчук; національномовну своєрідність граматичної термінології у Сімовичевих працях установив В. Пілецький тощо. Різноманітні наукові студії об'єднують бажання авторів пізнати наукову вартість праць В. Сімовича для української науки, віднайти в них свіжі грані таланту вдумливого вченого, який, без сумніву, належить до когорти елітарних особистостей України.

Мета наукової розвідки – вивчити теоретичні засади варіантології, що їх викладено в праці «Практична граматики української мови» (1918) із присвятою «Учасникам КУРСІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ в таборах полонених Українців: у ФРАЙШТАДІІ (Австрія), в ЗАЛЬЦВЕДЕЛІ, у ВЕЦЛЯРІ, в РАШТАТІ та в ГАННОВЕР. – МІНДЕНІ (всі в Німеччині)» [4].

«Пускаючи у світ оцю *практичну* граматику, – писав у Передмові до першого видання книги д-р Василь Сімович, – я нічого більш не бажаю, як тільки того, щоб вона послужила доброму ділу, щоб із неї читачі набрали ся *поваги до рідної мови*, щоб, пізнавши її закони, впевнили ся в тому, що вона й гарна, й багата й формами, і словами, й що вона має такі завдатки розвитку, що нею вискажеш усі найглибші думки й найтонші почування» [там само, с. 5]. І справді, в українській мові співіснує багато паралельних засобів вираження тих або тих значень, семантико-синтаксичних відношень, номінацій окремих фактів чи ситуацій дійсності. Цю властивість В. Сімович констатував у *скорочених реченнях* – синтаксичних побудовах, у яких логічному судженню відповідає не самостійне речення, а окремий член речення або зворот. Поява таких скорочених речень, на думку О. Потебні, зумовлена деяким «затемненням» закону *судження* = *речення*, що колись «панував на повну силу» в працях представників логіко-граматичного напрямку в синтаксисі.

У своїй праці [4, с. 423] В. Сімович вдається до порівняльного аналізу повних (нескорочених) варіантів (1) із скороченими (2), пор.: (1) *Високії ті могили, де лягло спочити козацьке біле тіло, котре повили в китайку* // (2) *Високії ті могили, де лягло спочити козацьке біле тіло, в китайку повите* (Т. Шевченко). (1) *Читаю завіт твій, коли читаю (його), плачу* // (2) *Читаю завіт твій, читаючи, плачу* (Куліш). (1) *Чіпка вийшов на згірок, щоб подивився, куди пішла дівчина* // *Чіпка вийшов на згірок подивитись, куди пішла дівчина* (Мирний). Порівнявши кореляції складнопідрядних і простих ускладнених речень, дослідник дійшов висновку, що «деякі побічні (тобто підрядні. – О. К.) речення можна скорочувати» [4, с. 423]. Зауважимо: теорія скорочених речень була досить популярною в кінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. Наприклад, у фондах бібліотеки д-ра Василя Сімовича зберіглася лінгвістична праця Миколи Равлюка, учня С. Смаль-Стоцького, «Дієприкметники і дієприслівники в українській мові» (1912), у якій також йшлося про проблему скорочених речень [2]. Безперечно, В. Сімович скористався цікавими й важливими спостереженнями краєнина-граматиста, що засвідчують численні підкреслення на сторінках його книги. Отже, аналіз та інтерпретація лінгвальних фактів у «Практичні граматиці української мови» спирається на глибоку й ґрунтовну теоретичну основу, хоча сам В. Сімович у розділі «До читача» зазначив: «Ця граматика *ненаукова*. Не такі часи, щоб можна собі сісти спокійно, обікласти ся зі всіх боків матеріялами та списувати з них книжку. І де їх набрати, тих матеріалів? Що було в чолові, те стягнуто на папір» [4, с. 5].

Мовознавець достеменно знав буслаєвську теорію про скорочені речення, проте прагнув «щоб читачеві, який учив ся в російській школі російської граматики, ще ясніщі стали різниці з російською мовою, щоб він іще ліпше впевнив ся, що українська мова *самотійна*, що має свої *окремі* закони, зовсім не такі, як у російській мові» [4, с. 5]. Професор висловлює сміливе припущення: «Пізніше цього не треба буде, бо перед нами не будуть уже вічною марою стояти закони російської граматики, які ми придбали собі тяжкими зусиллями» [с. 12].

Цікаво, що синтаксичну варіантність Василь Сімович намагається пояснити

з огляду на чинні в мові закономірності, наприклад, аналізуючи речення *І ллють ся і ллють ся* [пісні голосні] *без примусу вільно, не дбани* (= вони, що не дбали) *про славу й вінки* (Леся Українка): «Прикметником речення скоротило ся, як ми бачили, так, що в і д п а в відносний займенник, який, розуміється, мусить годити ся з іменням, до якого належить, у числі, роді й в і д м і н к у» [4, с. 424].

Скорочення дієприслівником: *Всі богомольці, побачивши Київ* [= *коли побачили Київ*], *попадали навколійки, хрестили сь, молили сь і били поклони* (Нечуй-Левицький) [4, с. 428]. «Перше прислівникове речення скоротилося так, що с п о л у ч н и к в і д п а в, а присудок із форми минулого часу перейшов у дієприслівник м и н у л о г о ч а с у» [4, с. 125–426]. Іншою умовою процесу скорочення прислівникового речення в дієприслівник В. Сімович вважає, що «в головному й побічному реченні був би усюди той самий підмет» [4, с. 427]. Цій вимозі учений присвятив цілий параграф «Коли можна скорочувати речення дієприслівником» [4, с. 427–428]. За спостереженнями граматики, процеси скорочення відбуваються:

1) у безпідметових, неособових реченнях, «коли в головному реченні п і д м е т а н е м а є, напр.: *Гуляючи, як той казав, (треба) шматок хліба ззісти* (Шевченко). *Шк о д а перемішувати тісто, вийнявши (його) з печі* (Куліш)»;

2) у реченнях із «логічним підметом, коли граматичного підмета немає, але ж його д о г а д а т и с я л е г к о, н. пр.: *Не слід м е н і, бувши* [=коли я є] *в сьому важному чинові, лишнє слово сказати* [Квітка]. *Важко м а т е р і, таке згадуючи* [=коли мати тепер згадує] [Мирний]»;

3) у реченнях із різними підметами, коли «думка підказує нам, що підмети обидвох речень я к о с ь в'я ж у т ь с я з і с о б о ю, н. пр.: *Серце так болить, дивлячись* [=коли я дивлю ся] *на ваше убозтво* (Куліш)». Принагідно зауважимо: матеріалом для наукових узагальнень стала мова творів Квітки, Котляревського, Шевченка, Куліша, Старицького, Кониського, Кримського, Марка Вовчка, Федьковича, Нечуя-Левицького, Франка та ін., адже Василь Сімович уважав, що навчитися по-українськи можна, прислухавшись до «живого слова, чи в устах того, хто добре балакає, чи замкнена в книжку тим, хто добре ним володіє» [4, с. 22]

(багато з наведених прикладів учений записував «із пам'яті»);

4) у реченнях, у яких є два підмети, що «зовсім не вяжуться» [4, с. 429], н. пр.: (=коли пройшло...), *сказано їм, що вже недалеко те місце, куди їх гнали* (Мирний). Таке вживання трапляється «дуже рідко, у народній прозі і в тих письменників, що дуже підходять під народню складню» [4, с. 428];

5) у синтаксичних одиницях із тісним зв'язком підмета зі скороченим реченням, що «часто воно вважається немов стягненим реченням і сполучається з головним – єднальними сполучниками: **і, та**» [4, с. 429], н. пр.: *Вранці вставши, і поплів ся, куди очі глядять* (зі зб. Рудченка).

Окрім дієприслівника, варіантні пари зі складнопідрядним реченням, за В. Сімовичем, можуть виражати звороти: 1) дієприкметникові [4, с. 425]: *Полюбили круглу сироту, виролу в погорді, навиклу до послуху* (Франко); 2) прикметникові [4, с. 429]: *Завсіди мовчазна та трохи сувора, вона поводитись із Марком якось особливо згорда* (Гринченко); 3) інфінітиви з обставинним та об'єктним значеннями [4, с. 430–431]: *Велів [Еней] побігти до дяків, купить піярську граматику...* (Котляревський).

Отже, у кожному рядку проаналізованої праці постає автор – людина небайдужа, справжній патріот українського слова. «Розуміє ся, що рідну мову найкраще можна вивчити в рідній школі, якщо в ній усі шкільні предмети проходять рідною мовою, якщо вчителі знають добре мову, та ще до того в ній гарні шкільні підручники, зложені доброю мовою» [4, с. 21]. Таким добрим підручником для українського учительства стала «Практична граматика української мови», заперечивши скромну самооцінку концепції: «Та й не така мета цієї книжки, щоб служити для других джерелом виводів, та ще й наукових» [4, с. 6]. Насправді, теоретичні узагальнення, висновки Василя Сімовича щодо «найважливіших законів української мови» репрезентують засади національного наукового синтаксису – «складні» – і не втрачають своєї актуальності.

Список використаної літератури

1. Олійник Г. П. Про структурні особливості речень з відокремленими конструкціями. *Мовознавство*. 1977. № 1. С. 21–24.

2. Равлюк М. Дієприкметники і дієприслівники в українській мові. Ч. I : Про дієприкметники і дієприслівники. Кіцмань : Руска Рада, 1912. 78 с.
3. Сімович В. Граматика української мови. Київ-Ляпциг, 1919. 584 с.
4. Сімович В. Практична граматика української мови. Раштат : Українських рух, 1918. 301 с.

Ольга Лазарович,
кандидат філологічних наук, доцент;
Ярослав Мельник,
доктор філологічних наук, професор
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ДО ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОКРЕМИХ ОЙКОНІМІВ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОПРОСТОРІ

Проблеми лінгвістики на початку ХХІ століття переживають принципове “перезавантаження” і окреслюються нові напрямки науки. З одного боку, спостерігається інерційний рух “класичної” (формально-логічної) лінгвістики з відповідною парадигмою та методологією, а з іншого – спостерігається своєрідна еkleктика – злиття з нейробіологією, когнітологією, наратологією, культурологією та ін. У результаті окреслилися такі нові напрямки як когнітивна лінгвістика, нейролінгвістика, комп’ютерна та корпусна лінгвістика, методика комп’ютерного перекладу тощо. У наші дні спостерігаємо своєрідний революційний зсув у бік штучного інтелекту та цифрової обробки як інформації, так і текстового масиву. На тлі зазначених тенденцій залишається незмінним повний комплекс проблем, який не підпорядковується сучасному дискурсу і вимагає традиційних методологій та методик. Це, перш за все, граматика зі своїми законами та детермінативами, лексика та фразеологія (з етимологічними напрацюваннями), морфологія. Але тут слід звернути увагу на те, що з причин соціокультурних, політичних, мовнополітичних та інших в українському мовному просторі мають місце як загальнокультурні (мовнокультурні) тенденції, так і специфіки, які є характерними винятково для українського мовного простору. До загальних можемо віднести, скажімо, експансію англіцизмів та засилля українського мовного дискурсу словами-паразитами, варваризмами, які